

"Namazlıq". Yun. Xovlu.
XIX əsrin sonları.
Quba qrupu. Azərbaycan
Azərbaycan Xalça Muzeyi.

TÜRK XALÇAÇILIQ SƏNƏTİNİN BƏDİİ DİLİ

Dürdanə Qədirova
Azərbaycan Xalça Muzeyinin əməkdaşı

Açar sözlər: xalça, türk, Şərq, Qərb, təsvir etmə, dünya modeli, işarə, simvol, kristallaşma, din.

Tarixən heyvandarlıqla məşğul olan və yarımköçəri həyat tərzini sürərək qapalı tayfalar və qəbilələr şəklində yaşayan türk soylarının ənənəvi sənət sahələrindən biri də xalçaçılıqdır. Tarixən qoyun yunundan əyirilmiş və təbii boyaqlarla boyanmış iplərdən toxunan xalçalar türk məişətinin və sənətkarlığının ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Xüsusi təhsil almayan, evdar qadınlar tərəfindən toxunan xalça əsrlərin süzgəcindən keçərək bu gün də onlara tamaşa edənləri öz ecazkar bədii dili ilə valeh edir.

Xalçaçılıq sənəti dünyanın bütün regionlarında geniş yayılmışdır. Lakin milli xalçalarımızdakı özünəməxsus Şərq kompozisiya prinsipləri, stilizasiya və ornamental düşüncə tərzini Azərbaycan xalçalarını digər xalqların uyğun sənətkarlığından köklü şəkildə fərqləndirir.

Klassik Qərb xalçalarında (şpalerələr) təsvir etmə prinsipləri reallıq və cismanilik əsasında qurulmuşdur. Qərbin əks etmə prinsipinə görə, dünya, həyat, predmetlər olduğu kimi təsvir olunmalıdır. Qərbin təsvirçilik modelinə əsasən xalçalarda da real aləmin illüziyası yaradılmışdır.

Türk dünyagörüşündə və estetik aləmində isə həyat daha mücərrəd və əksər halda qeyri-fiqurativ şəkildə əks olunduğu üçün real aləmin illüziyasına rast gəlinmir. Türk bədii ifadə sisteminə əsasən xalça təsvirləri naxışlaşdırılmış rəmzlərdən, işarələrdən və mücərrəd anlayışların dekorativ ifadələrindən ibarətdir. İşarəvilik Şərq təsvir etməsi üçün başlanğıcdır. Ona baxan hər bir insan özü bu mənanı açır, həmin görüntü onun daxili aləmində, abstrakt təsəvvüründə konkret obraza çevrilir. Amma işarələrdə heç bir realistik görüntü, təqlid etmə yoxdur, görüntülər kommunikasiya (təmas) prosesi zamanı daxilə yaranır və virtual olaraq real obrazların yaranmasında iştirak edirlər.

Türk xalçalarındakı rəmzi təsvirlər əksər hallarda polisemantik (çoxmənalı) tərzdə çıxış edirlər. Bununla belə, təsbit olunmuş və ifadə olunmuş mənalardan hər birinin öz məkan dairəsi, semantik nüvəsi və məntiq oxu var. Ona görə də həmin işarələr vasitəsilə ifadə olunmuş mənalardan "məzmun oxundan", onun ideya məkanından təcrid olunmadıqları üçün asanlıqla dərk olunurlar. Türk təsvir modeli, kodu, ifadə dili ondan ibarətdir ki, o işarəni verir, amma işarələndirilən görüntünü vermir. Türk modelində təsvir, naxış, rəmz, simvol daha çox universallığa malikdir. Qərb rəssamının verdiyi təsvirdə isə konkret məzmunun irəli gələn ideya və ya anlayışın açılışı dar və məhdud çərçivələrdə baş verir.

Türk dünyagörüşünü əks etdirən simvollar və onların bədii-dekorativ ifadəsi xalçaçılıq sənətində daha aydın müşahidə olunur. Belə ki, türksoylu xalqların xalçalarında çıxış edən naxış elementləri müxtəlif semantik tutumlara və bədii bənzətmələrə malikdir.

Xalça. "Qaraçöp". Yun. Xovlu. 227x171.
XIX əsrin əvvəlləri. Qazax-Borçalı qrupu. Azərbaycan

Ümumiyyətlə, xalçanın bədii məkanı bütövlükdə eli, obanı və onun sərhədlərini ifadə edir. Belə ki, xalçanın ara sahəsi eli, obanı, mərkəzindəki göl bu elin, obanın əsasını, özəyini, haşiyələr isə onun sərhədlərini ifadə edirlər. Haşiyə sistemi elin müqəddəs məkanını, yəni "özününkünü" "özgəninkindən" ayırır. Çünki, tayfa və qəbilələr həmişə qapalı mühitdə yaşadıkları üçün onlarda "biz", "bizim el" anlayışları əsas özünü identifikasiya edən etno-mədəni daşıyaqlardır. Aydın məsələdir ki, özgürlüyü dərk etmək üçün mütləq başqaları (yadlar) da olmalıdır. Qəbiləni, eli digərlərindən fərqləndirən